

تزیینات همای بارگاه حضرت رضا علیه السلام

زیر نظر دکتر میثم جلالی

بنیاد پژوهش‌های اسلامی
آستان قدس رضوی

۱۳۹۷

سرشناسه جلالی، میثم، ۱۳۵۸
عنوان و نام پدیدآور تزیینات معماری بارگاه حضرت رضا (ع) / زیر نظر میثم جلالی.
مشخصات نشر مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری ۴۶۴ ص.: مصور (رنگی).
شابک ۹۷۸-۶۰۰-۶۰۲۱۳-۰
وضعیت فهرست‌نویسی فیبا.
موضوع علی بن موسی (ع)، امام هشتم، ۴۱۵۳-۲۰۳ ق. -- آرامگاه.
موضوع آستان قدس رضوی.
موضوع معماری اسلامی -- ایران - مشهد.
موضوع هنر اسلامی -- ایران -- مشهد.
شناسه افزوده بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
رده دیویی ۷۲۰ / ۹۵۵۸۲۲۲
رده کنگره ۸۱۳۹۶ ج ۵ م / ۵۹۸۷ NA
شماره کتابشناسی ۵۰۳۹۷۲۰

بنیاد پژوهش‌های اسلامی
آستان قدس رضوی

تزیینات معماری بارگاه حضرت رضا (ع)

زیر نظر: دکتر میثم جلالی

ویراستاران: محمد رضا نجفی، میثم جلالی

مدیر هنری و طراح جلد: مسعود شاکری

گرافیک و صفحه‌آرایی: ندا گودرزی

ترجمه پیشگفتار و چکیده به انگلیسی: علی کازرونی زند

چاپ اول: ۱۳۹۷ / ۳۰۰ نسخه، رحلی / قیمت ۸۰۰۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۳۵ ۹۱۷

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهش‌های اسلامی: ۰۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir | info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

کاشی کاری حرم در دوره تیموری	۱۰۳
کاشی کاری در مسجد جامع گوهرشاد	۱۰۳
کاشی کاری در مدرسه های دودر و پیرزاد	۱۱۵
کاشی کاری در عصر صفوی	۱۱۶
کاشی کاری در صحن عتیق	۱۱۸
کاشی کاری گنبد الله وردی خان	۱۲۵
کاشی کاری های عصر قاجار	۱۲۶
کاشی های دوره معاصر	۱۳۳
هنرمندان کاشی کار حرم	۱۴۱
سخن پایانی	۱۴۴

فصل سوم: کتیبه نگاری در حرم امام رضا(ع)

مهدی صحراگرد

مقدمه	۱۵۳
دوره نخست کتیبه نگاری در حرم امام رضا(ع)	۱۵۴
دوره دوم کتیبه نگاری در حرم امام رضا(ع)	۱۵۸
دوره سوم کتیبه نگاری در حرم امام رضا(ع)	۱۶۷
دوره چهارم کتیبه نگاری در حرم امام رضا(ع)	۱۷۵
سخن پایانی	۱۷۸

فصل چهارم: تزیینات نقاشی حرم امام رضا(ع)

بهزاد نعمتی

درآمد	۱۸۳
هدف تحقیق و روش پژوهش	۱۸۴
پیشینه تحقیق و نقد منابع	۱۸۵
نقاشی در بناهای آرامگاهی اسلامی	۱۸۷
«نقاش» در حرم امام رضا(ع)	۱۹۹
سابقه تاریخی نقاشی های حرم امام رضا(ع)	۲۰۵

پیشگفتار ۱۳

فصل اول: تزیینات گچ بری حرم امام رضا(ع)

میثم جلالی

مقدمه	۱۷
کلیات گچ بری	۱۸
پیشینه گچ بری در مشهد	۲۳
هنر گچ بری در حرم امام رضا(ع)	۳۵
بناهای زیارتی؛ جایگاه گچ بری در آراستگی رواق های حرم امام رضا(ع)	۳۵
گچ بری در بناهای غیر زیارتی حرم امام رضا(ع)	۴۹
مرکز بناهای آستان قدس رضوی	۴۹
تالار اجتماعات آستان قدس رضوی	۵۵
گنجینه قرآن و نایس آستان قدس رضوی	۵۶
سالن ورودی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی	۵۹
تالار قدس کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی	۶۳
بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی	۷۰
هنرمندان گچ بری حرم امام رضا(ع)	۷۲
سخن پایانی	۷۸

فصل دوم: تزیینات کاشی کاری حرم امام رضا(ع)

هادی خورشیدی

مقدمه	۸۹
مواد اولیه و فنون ساخت کاشی	۹۰
کاشی های زرین فام در عصر سلجوقی، خوارزمشاهی و ایلخانی	۹۱
کاشی های زرین فام سردر جنوبی روضه منوره (دیوار شمالی دارالحفاظ)	۹۷
محراب های زرین فام	۹۹
محراب پیش روی مبارک	۹۹
محراب پایین پای مبارک	۱۰۰
محراب بالاسر حضرت	۱۰۲

فصل ششم: آثار چوبی منبت کاری حرم امام رضا(ع)

حشمت کفیلی

مقدمه	۲۷۷
منبت کاری بر چوب در آثار هنری دوره اسلامی	۲۷۹
آثار چوبی منبت کاری حرم امام رضا(ع)	۲۹۰
أرسی های حرم امام رضا(ع)	۲۹۰
درهای چوبی حرم امام رضا(ع) در موزه آستان قدس رضوی	۲۹۳
دَر چوبی منبت کاری و گره چینی دارالسیاده	۲۹۳
سابقه مرمت دَر چوبی دارالسیاده	۲۹۷
دَر چوبی منبت و خاتم کاری دوره تیموری	۲۹۸
پیشینه انتقال دَر چوبی دوره تیموری به موزه و مرمت آن	۳۰۲
درهای چوبی دوره صفوی و قاجار	۳۰۳
دَر چوبی منبت کاری و گره بندی مشبک	۳۰۴
حاشیایی کتیبه های قرآنی روی دَر چوبی مشبک	۳۰۶
دَر کوچک چوبی منبت و گره بندی	۳۰۷
دَر چوبی منبت و گره بندی و خاتم کاری	۳۰۹
دَر چوبی منبت و مرق کاری از چوب شمشاد	۳۱۲
آثار منبت کاری و مرق کاری در حرم امام رضا(ع)	۳۱۵
دَر چوبی منبت و مرق کاری کفشداری شماره یک	۳۱۵
دَر چوبی منبت کاری شده: تجربه شیخ بهایی	۳۱۷
سخن پایانی	۳۱۸

فصل هفتم: کاربرندی و مقرنس های به کار رفته در حرم امام رضا(ع)

منصوره مقری، فاطمه صدقیانی باغچه

مقدمه	۳۲۹
کاربندی چیست؟	۳۲۹
مقرنس چیست؟	۳۳۱
سیر تحول تاریخی کاربرندی و مقرنس	۳۳۲
اجزای تشکیل دهنده کاربرندی	۳۳۳

گزیده آثار

نقاشی زیر گنبد مسجد جامع گوهرشاد	۲۱۲
نقاشی گنبدخانه شرقی مدرسه دودر	۲۱۶
نقاشی های مسجد شاه	۲۱۷
قاب نقاشی اسپر ایوان شمالی صحن نو	۲۲۰
اتاق نقاشی مدرسه میرزا جعفر	۲۲۳
نقاشی شمسه مرکزی دارالحججه	۲۲۶
نقاشی سربینه حمام مهدی علی بیگ	۲۲۹
سخن پایانی	۲۳۲

فصل پنجم: حجاری در حرم امام رضا(ع)

بیراد نعمتی

مقدمه	۲۴۱
انواع سنگ ها	۲۴۲
فنون اجرا	۲۴۳
حجاری در معماری و عناصر تزئینی حرم امام رضا(ع)	۲۴۴
کف سازی	۲۴۴
نماسازی	۲۴۵
حوض ها و سنگاب ها	۲۴۸
مشبک ها و محجرها	۲۵۰
کتیبه ها و سنگ قبرها	۲۵۱
پیشه حجاری و حجاران حرم امام رضا(ع)	۲۵۶
گزیده آثار	۲۶۱
سنگاب خوارزمشاهی	۲۶۱
منبت کاری توحیدخانه	۲۶۳
محجر سنگی دارالاجابه	۲۶۴
کتیبه سنگی مسجد قتلگاه	۲۶۵
کف سازی صحن جامع رضوی	۲۶۶
مقرق چینی سنگی ازاره دارالولایه	۲۶۷
سخن پایانی	۲۶۹

Chapter Ninth: The Holy Shrine at Mashhad; The Architectural Ornamentation in the Mirror of Spirituality

Patrick Ringgenberg

Introduction	۴۰۵
The light of the Ornamentation in the Holy Shrine	۴۰۹
God is "Light upon Light"	۴۱۲
The Prophet and the Imams Are Light	۴۱۲
The Paradise Is Light	۴۱۳
The Qu'rân and the Prophecy Are Light	۴۱۴
Light of the Spirituality, Clarity of the Truth	۴۱۴
Epilogue: a Hermeneutic of the Mirror-Work Mosaic	۴۱۶
کتابنامه	۴۲۱
سپاسگزاری	۴۴۰
نمایه	۴۴۱

۳۳۵	اجزای تشکیل دهنده مقرنس
۳۳۷	طریقه ساخت و اجرای کاربندی
۳۳۷	طریقه ساخت و اجرای مقرنس
۳۴۲	سیر تحول تاریخی کاربندی و مقرنس های حرم امام رضا(ع)
۳۴۶	انواع کاربندی های به کار رفته در حرم امام رضا(ع)
۳۵۰	انواع مقرنس های به کار رفته در حرم امام رضا(ع)
۳۵۰	مقرنس های جلو آمده یا پیش آمده
۳۵۲	مقرنس های روی هم قرار گرفته
۳۶۳	مقرنس های (آویزان- واژگون)
۳۶۵	مقرنس های لانه زنبوری
۳۶۷	سخن پایانی
فصل هشتم: حکمت و زیبایی در تزیینات معماری حرم مطهر رضوی	
وحدت توکل	
۳۷۳	مقدمه
۳۷۴	حکمت و زیبایی در هنر اسلامی
۳۷۶	معماری حرم امام رضا(ع)
۳۸۰	فضاسازی در حرم امام رضا(ع) از منظر زیبایی شناسی
۳۸۱	تزیینات معماری حرم امام رضا(ع)
۳۸۷	عناصر به کار رفته در تزیینات معماری حرم امام رضا(ع)
۳۸۷	کتیبه نویسی
۳۹۱	نقش ها
۳۹۱	نقش های هندسی
۳۹۳	نقش های گیاهی
۳۹۴	نقش های تصویر سازی
۳۹۴	زنگ
۴۰۰	سخن پایانی

پیشگفتار

مجموعه حرم امام رضا(ع)، علاوه بر آنکه از جایگاه معنوی بسزایی در میان مسلمانان و غیرمسلمانان برخوردار است، از جوانب دیگر نیز دارای اهمیت است. هنر و معماری از جمله آنهاست. حرم حضرت رضا(ع)، گنجینه‌ای بی نظیر از هنرهای گوناگون را در طی قرون متمادی در خود جای داده است و بر این اساس، امروزه یکی از مهم‌ترین میراث‌های فرهنگی و هویت‌بخش سرزمین ایران قلمداد می‌شود.

در این میان، هنر معماری در صدر هنرهای به کار رفته در حرم مطهر قرار دارد و تزیینات وابسته به آن، شامل کاشی کاری، گچ‌بری، حجاری، آینه‌کاری، منبت‌کاری، کتیبه‌نگاری، نقاشی، مقرنس‌کاری و کاربندی موجب گشته‌اند تا بر زیبایی و گیرایی چهره بیشتر این مجموعه افزوده شود و هنرمند ایرانی متأثر از آموزه‌های اسلام، با تکیه بر این ویژگی و با کمک نقش‌نمایه‌های گوناگون و رنگارنگ، کوشیده تا از این مکان تصویری فرازمینی به بیننده ارائه دهد و به مخاطب خود چنین القا نماید که بارگاه حضرت رضا(ع) در میان باغی بهشتی جای گرفته است.

اثر پیش‌رو شامل نه فصل است که به قلم شماری از متخصصان و پژوهشگران هنر اسلامی به معرفی تزیینات معماری حرم امام رضا(ع) می‌پردازد؛ مجدداً هشمنند که هدف از آماده‌سازی آن از یک سو، پرکردن گوشه‌ای از خلأهای موجود در حوزه مطالعات هنر و معماری حرم امام رضا(ع) بوده و از سوی دیگر تلاش شده تا قسمتی از نیازهای پژوهشی محققان را پاسخ گوید. در این اثر به رغم همه مکنها و محدودیت‌ها، سعی شده تا با تکیه بر مطالعات و بررسی‌های میدانی، انبوهی از اطلاعات بکرو روزآمد جمع‌آوری و دقیق علمی بالا تدوین و تألیف گردد. امید است که به این هدف دست یافته باشیم. با این حال، باید به این موضوع ابراز تألم کرد که هیچ‌کس کاری بی‌نقص نیست و انتظار می‌رود تا استادان و پژوهشگران ارجمند، با راهنمایی‌ها و پیشنهادهای خردمندانه تکمیل این اثریاری رسانند.

در این کتاب به موضوع آینه‌کاری در حرم امام رضا(ع) پرداخته شد و دلیل آن هم حجم بالای مطالب مربوط به این قسمت بود. لذا در آینده‌ای نزدیک کتابی مستقل با همین عنوان چاپ خواهد شد. لازم به یادآوری است که این اثر در زمان تولیت معزز آیت‌الله سید ابراهیم رئیسی به انجام رسیده و امید است با درایت ایشان در حوزه پژوهش‌های مرتبط با هنر و معماری رضوی تحول چشمگیری رقم بخورد.

در پایان به عنوان مجری طرح از همه عزیزانی که در اجرای این اثر پژوهشی نقش داشتند، به ویژه از نویسندگان گرامی به سبب صبر و شکیبایی که به خرج دادند تا در نهایت کاری مطلوب ارائه شود، از جناب آقای بهزاد نعمتی به خاطر همراهی‌هایشان در طول اجرای طرح و از جناب آقای مسعود شاکری و خانم ندا گودرزی که مسئولیت صفحه‌آرایی و امور گرافیکی طرح را بر عهده داشتند، قدردانی و سپاسگزاری می‌نمایم.